

Loyson Hyacinthe a jelenkori atheismusról.¹

Jól esik, hogy ismét e vendégszerető, sőt mondhatnám, barátságos helyen találhatom magamat és e nagyszerű termet ismét láthatom. Köszönet a protestáns egyház lelkészeinek, hogy azt nekem testvériesen megnyitották. S köszönet e keresztény-katolikus egyház papjának és tanácsának, hogy engem ide elhívtak. Ráemlékeztek arra, hogy az ő munkájukat e szép hegyek közt én kezdettem. Én hoztam 1873-ban, az akkor római katolikus egyházközség tanácsának kilenczéből hat szavazata következtében, ide a reformot, melyet Genfben megalapítottam. La Chaux de Fonds akkor huszezer lakost számlált, ma kétszer annyit. Ritka egy falu — mert még ma is falu a neve — mely a megyében bizonyos vezérszerepet játszott; a munka és béke vára, mely a modern világ három nagy hatalmát őrzi, az ipart, a demokrátiát és a kosmopolitismust s mely sietett, nem tökéletes, de őszinte törekvéssel, odacsatolni a jövő vallását is.

Ez emlékezések azt mutatják, hogy én vénültem, de nem kedvetlenül tenek el. „Oh Isten ne vess el engemet az én vénségemnek idején; mikor erőm fogy, ne hagyj el engemet! Oh hadd beszéljek rólad e nagy gyülekezetben, oh hadd hirdessem e nemzedéknek a te igazságod és jóságodat.”²

Meg fogják nekem engedni, hogy egy más emléket is felidézzek, a melyben különben személyem csak már kitörölt sze-

¹ L'Atheisme contemporain. Discours prononcé à la Chaux-de-Fonds par Hyacinthe Loyson (Le père Hyacinthe). Paris 1907. A „szabadgondolkozók“ álláspontját és a mire alapítanak, a Comte-féle bölcselmet világítja meg ez értekezésében Loyson Hyacinthe, melyet itt közlünk. Nemesak arról tesz ez értekezés tanúságot, hogy az emberiség haladásának útja nem a „szabadgondolkozók“, sem a római katholicismusé; hanem arról is, hogy Franciaországban és Schweitzban a vallási szabadelvű irány mind több hívet nyer és a reform a katolikus gyülekezetekben is mind nagyobb tért foglal.

² Zsolt. 71.

repet játszik. Mikor 1864-ben a párisi Notre-Dame-ban értekezéseket kezdettem, olyan tárgyat választottam, mely bölcselemi és vallási is volt egyszermind : az Isten személyiségét. E magaslalon különben vallás és bölcselem érintkeznek, sőt elegyülnek egymással. Az idealista iskolának akkori feje, Cousin Victor üdvözölt választásomért : „Guizot — mondotta — csalódik, mikor Krisztus istenségét állítja előtérbe — a jelenkor nagy kérdése a világból visszavonuló Isten eszméje!”

Négy évtíz tünt el már azóta. A csillag, mely mind homályosodott az emberek gondolatára nézve, most már a láthatár alá esett. Az Istenen alig maradt fenn az isteni, mint a bibor és arany visszfény a felhőkön, melyeket ugyan színeznék, mikor a nap el van rejtve, de a színek mind violásabbak lesznek és azokra nézve, kik ez órában érkeznek, mely aggodalmasabb, mint az, melyet Hugo Victor „Estalkony énekeiben“ fest, nem inkább lehet-e kérdezni, ha az égen látható gyöngye fény a felkelő napnak-e előjele, vagy pedig a leszállónak visszfénye.

Az éjszaka gyermekeit ama sötétség borzalmaira emlékeztetem, melylyel ők magukat társították. Azoknak pedig, a kik úgy gondolkoznak és éreznek, mint én, azt mondom : bátorság! Az emberi szellem, mint földgolyónk fordul maga körül, de a nap mozoghatatlan és a föld a nappal és éjszaka egymás után következésében vég nélkül tovább fog forogni.

Meg fogják nekem engedni, hogy nézeteimet, meggyőződésemet erélylyel, sőt lelkesedéssel terjeszszem elő; ily dolgokban a meggyőződéssel a lelkesülés együtt jár. Szeretném, hogy önöket arra indítsam, hogy osszák minden bizonyosságomat, melyeket én ilyeneknek tartok; de erőszakolni azokat nem akarom és ha gyűlölöm az atheismust, az atheistákat tisztelem, mikor őszinték, főleg mikor lelkükben titkon szenvednek, mikor elvetik a bálványt, melyet a való Istennel összetévesztve tanítottak nekik.

A jelenkori atheismus okait és gyógyító eszközeit akarom vizsgálni. Az okok sokkal számosabbak, sem hogy mind előszámlálhatnám. A melyek az Istentagadáshoz leginkább, a történelemben példátlanul járultak, azok egyfelől a különböző egyházak tévedései és mind nagyobb visszaélései; másfelől pedig minden metaphysikának hitelvesztettsége, sőt hogy jobban mondjam, az észszerűségnek, mely magát fensőbbnek tartja, alásü-

lyedése. Fénelon már a XVII. százban megjegyezte, hogy a hit és ész betegek, de az ész még inkább, mint a hit.

Franciaország és a Nyugat egyházai judeo-keresztény egyházak, melyek egy könyvön, formájában emberi, alapjában isteni könyvön, a biblián nyugsznak, melyet mi nem olvashatunk, nem szemlélhetünk eleget és nem becsülhetünk eléggé, mert az szerezte a mi vallásunkat s részben műveltségünket. Csakhogy ne feledjük az intést, melyet nekünk maga a biblia ad, azt az intést, melylyel gyakran visszaélnék, de a mely másfelől még nincs eléggé kimerítve: „A betű megöl, de a szellem megelevenít“.

E nagyszerű könyv lapjain történeti elbeszélések vannak s mikor azokban vallási és erkölcsi tanításokat kellene látni, symbolikus hőskölteményt, ihlett mythológiát, ellentétbe helyezik a kereszténységet Istennek eme másik kijelentésével, a tudománynyal. Megtagadják a csillagászatban, föld-, embertan, történelem és őstörténelem ma jobban ismert igazságait.

A párisi egyházmegye katekismusában még ma is azt tanítják, mit különben a mi nagy Bossuet-nk is tanított az „egyetemes történelemről szóló értekezésében“, hogy a világ Jézus Krisztus előtt 4004 évvel teremtett. Emez évnek hatodik napján — mert a héber szövegben és az egyház tudósainak, valamint a synagoga tudósainak magyarázataiban napokról és nem korszakokról van szó — az első év első hónapjának hatodik napján Ádám teste agyagból formáltatott, mint a hogy a fazekas keze formálja a fazekat s azután orrába az életnek lehellelte leheltetett és azután az isteni munkás újra felvette a munkát, mivel először nem tudta művét teljessé tenni, „nem jó az embernek egyedül lenni“, és megcsonkította azt, hogy teljessé tegye, kivette Ádám egyik oldalbordáját és „hússal töltötte bé annak helyét“.

Végre a kertben, hová Jahveh helyezte, Ádám és felesége egészen meztelenül tévelyegve s szüzességüket nem szégyenlve találkoznak egy kígyóval, mely ott volt s mely az ő nyelvükön beszélve megtanítja, hogy Isten nekik féltékenységből nem igazat mondott és hogy hozzá hasonlók legyenek, erre a mód, hogy neki ellentálljanak. A honnan a gyümölcsnek megevése, mely nekik a tudást adja s a mely ugyanakkor aláveti szenvedésnek és halálnak maradékaikkal együtt, a kik azután születnek az évszázadokon át és a kik az ő engedetlenségüktől távol állanak.

Gyermekeinkhez nem találó mesék, ha azokat azért, hogy betű szerint fogjuk fel, úgy tanítjuk, mint történelmet; igazsággal s költészettel teli symbolumok, ha azokat abba a szellembe állítjuk vissza, mely ihlette s mely egyedül lehet azoknak magyarázója. A „jahvista“ író nagy theologus volt, kiált fel Renan, e titokzatos hely szerzőjéről beszélve. A „jahvista“ és az „elohista“ is, mert ez elbeszélések kettősek, a nélkül, hogy ellentmondók lennének.

Oly korszakban, mikor az örök chaos erjedéséből az istenek épp úgy születnek, mint az emberek, egyiket, mint a másikat a dolgok eredetébe állítják be; egy személyes, értelmi és jó lény az, ki szava által, azaz teremtő gondolata által, előhossa a világosságot és a világosságban az összhangot. „Legyen világosság és lett világosság. És látá Isten, hogy jó volna a világosság és elválasztá a világosságot a sötétségtől.“ E világosságban és az ő szava által a lények egymásután jönnek, fel az emberig, kivel a teremtés végződik, legalább e mi bolygónkon s ki eszébe, lelkiismeretébe és szívébe a teremtő képét és hasonlatosságát fogadja. De az ember nem igazán ember asszony nélkül és ime a soknejuség korszakában, mikor a nő alig volt személy, hanem csak a gyönyör s még inkább a termékenység eszköze, e sajátos és mély értelmű elbeszélés szerzője Évát úgy mutatja fel, mint Ádámnak egyetlen társát, az ő jóllétére szükséges és elégséges társát, vele egyenlő társat, miután az ő anyagából jött elő; mint nála fensőbbet, miután őt teljessé teszi, mielőtt hasonlót hozna elő.

És az eset symboluma alatt, melyet nem kell inkább betű szerint venni, mint más symbolumokat, ha azt felfogni akarjuk, az ihletett szerző egyedüli magyarázatát fedi fel a mélyen elesett embernek, melyet magunkban hordunk és körülöttünk találunk:

„Az ember egy alábukott istenség, a kinek még emlékében van az ég.“¹ (s)

Az összeütközés tehát nem a tudomány és a biblia között van, hanem a katechismusok közt, melyek rosszul magyarázzák a bibliát és a tudósok közt, kik hasonlóan rosszul magyarázzák a tudományt. Nem elég elválasztó ürt vonni a két tanítás között. Néhány félénk vagy szokásból hü lélekkel szemben, kik meg

¹ Lamartine.

maradtak az egyház tanítása mellett, mennyi más van, kik a tudomány tanításában a kételkedés elvét találják meg, ha nem a tagadásét!

S hogyan állunk, ha miután a vallás és tudomány közti ellenkezést jeleztem, egy más, még sokkal félelmesebb ellenkezésre terjeszkedem ki, magának a vallásnak és a lelkiismeretnek ellenkezésére.

A biblia nevében, a kereszténység nevében, következőleg Isten nevében történik az, hogy a nélkül, hogy akarnák vagy épp gondolnák, erőszakosan megsértik, vagy titkon lerontják a jónak és rossznak, az igaznak és nem igaznak fogalmát gyermekeink lelkében. Csak egy példát hozok föl: Nem úgy mutatják-e fel Istent, a tökéletes lényt, a kinek eszményül kell nekik szolgálni s a kit szeretni kell inkább, mint saját atyjukat, az emberek nagy részével, az ő gyöngé teremtésével szemben cselekedve, mint egy nagy gonosztevőt? Mindent előre tudva és mindent tehetve, nem engedi-e meg, hogy vétkezzenek, a mit oly nehezen fognak kikerülni tudni és nem veti-e a vad és értelmetlen pokol e büntetése alá, mi a kárhozzátottnak erkölcsi állapotán semmit sem javít, hanem csak a szenvedést tárgy és czél nélkül növeli. Gyalázat és harag edényei kárhozzatra alkotva.¹ Igen sok lenne, hogy egyetlen egy embert is ilyen végre teremtett volna; de mit lehessen mondani, ha a nagy többség, Szent Augustinus kifejezésével élve a „massa perditionis“ az, mely ily végre teremtettet! „Oh ember, te kicsoda vagy, hogy Isten ellen versengesz? Avagy mondja-e a földedény annak, a ki azt formálja: Miért csináltál engem ily módon?“ Igen, fogja mondani, ha a fazekas az agyagba belétette az észet és a lelkiismeretet és ha az Isten, ki ellen az ember tiltakozik, nem az igaz és jónak Istene, hanem a hazugság és vétek bálvány!

Egy tiszteletre méltó predicator e tan alapja és következményei felől egyszer megkérdezve, azt felelte nékem: „Zsákba rejtem el fejemet“! Hogyha ez az ő módja az Isten imadására, nincs szavam hozzá; de ha a magatartása az evangelium prédikálására, akkor engedje át helyét másoknak!

A másik nem kevésbé terjes, nem kevésbé hatás oka a jelenkori atheismusnak, a pozitivisták bölcselemnek mindinkább növekvő befolyása.

¹ Róm. 9., 19. és köv. v.

Montpellier francia városnak jutott a szerenese, hogy két kitűnő gondolkozót szült, kikben a bölcselő szellemnek két ellentétes iránya fejeződik ki: Comte Ágostont és Renouvier Károlyt. Ez utóbbi tagadólagos tanokkal kezdve, fokról-fokra idealismusra emelkedett, oly idealismusra, mely bölcselőnek maradván, csaknem vallás lesz, *personalismus*, melynek kezdő pontja a teremtés és végső „a végzélők világa“. Comte Ágoston ellenben esztelen dolognak, hiábavalónak nyilvánította az eredetek és végzélők keresését és hogyha egy vallást állított fel — ennyire rányomul a vallás a nagy szellemekre! — az lélek nélkül és Isten nélkül való vallás. Sőt miután a mystikus szerelem érintette és bizonyos fokig átalakította, De Vaux Clotilde hirtelen halála után, remény nélkül élt Comte e szűk és szomorú térben, mely a könnyekkel teli bölcsőtől a versekkel teli sirig terjed. Renouvier nekem, élte utolsó napjaiban ezt írta: „A világ, a teremtés és vétek tana nélkül, utálat. Az élet, a halállal, mely mindenütt ott és folytonos — mert Maradandó valóban nincs, csak Változó — az élet így felfogva nem érdemes arra, hogy éljék.“

Tartózkodni kell, fogják mondani talán, az élet gyalázásától! Hogy ha nem az Isten munkája az élet, legalább a természeté és nem kell elcsüggeszteni azokat, kik a vallásos hit körén kívül élnek. Ha hiányoznak náluk a tulvilág reményei, nincsenek-e eszményeik?

Én mindig hittem az eszményben, hiszek oly meggyőződéssel, melyet az emberekről és dolgokról való szomorú tapasztalat nem kisebbitett, de az alatt a feltétel alatt, hogy ennek az eszménynek Istenben legyen a gyökere és teljesedése az emberre nézve egy tökéletesb létben, mint a földi. Az Istenen és a jövő életen kívül állva, az eszmény semmi valóságnak nem felel meg. Csak a szellemnek, az észnek egy elvonása, a képzeletnek és szívnek álma, minden álmok közt a legszebb, de egy-szersmind a legesalékonyabb is.

Próbáljuk meg felfogni azt az exact tudományok körében. Az ember azt veszi észre, mihelyt utána gondol, hogy az a természetben nem létezik. A geometriának egy alakja sem jön elő pontosan, testi szem látása alatt. Mikor a tanítvány követi a jegyeket, melyeket rajzolt s a melyek nélkül nem lehet el, követi Euclides vagy Pascal bizonyításait, neki másutt, saját gondolatának elvont tájain kell nézni az igazi tárgyakat, melyek-

ről okoskodik. Az egész geometria a pontból indul ki; de ismétlem, a pont valóságban nem létezik. Ezért mondotta Plato egyik legkitünőbb tanítványa: „Az eszmék a dolgok formái és alapjai, melyek benne foglaltnak az Isteni értelemben.“¹

Nem másként van a szép és igaz körében is. Az építészetnek, festészetnek vagy a zenének műremekei a szépségnek eszményét láttatják vagy hozzák elének, a mely nincs ott sem a vonalakban, sem a színekben, sem a hangokban. Ezt mondhatjuk a természetről, a művészet ihletőjéről is: a mezők, a hegyek, a tenger, az ég látványában, a mi minket elragad, a mi minket megindít: az nem az anyagban van, vagy legalább csak úgy van ott, mint egy fensőbb szépségnek visszfénye, mely szépség magát elrejtí és megmutatja, mely magát láttatja és ugyanakkor eltűnik.

Az életnek eme fensőbb javai, az emberek iránti barátság és a nők iránti szerelem, nem tartalmazznak-e magukban, jóltevő valóságukban, valamit az álomból, mi varázsuk növeléséhez hozzájárul? Azt mondják a házasságról, hogy az a szerelem sirja; a példabeszéd, hogy a jó férfiek megtudják a hitvest győzni az ellenkezőről, de nem az ész és erény közbejötté nélkül.

A kitünőleg eszmény, melynek egész életünket emelni, tisztítani, kormányozni kell, az igazságosság. De mi az igazságosság és honnan a tekintélye, hogy ha az csak tisztán emberi eszmény? Az érdekeknek is meg van az értékük, a szenvedélyeknek is az eszményük és miért feláldozni azokat az igazságosságnak, mikor ez azokkal harcban áll? Nincsen-e azoknak részük, ugyanazon czímen, a mi életünk feltételeiben, természetünk törvényeiben? Honnan volna az igazságosságnak ez abszolút, parancsoló tekintélye, hogy ha az nem az emberen felül való helyről jön és hogy ha az még e mellett az életben nagy részben megvalósíthatatlan? Brutus szavait idézik, ki az erényért hal meg: „Erény nem vagy egyéb csak név!“ És mit mondjak eme szentekről, kik az igazságot annyira éheztek és szomjuhozták s azt sohase érhették el? A zsidó próféta, Ezsiás azt mondja: „A mi igazságosságunk olyan, mint a bemoeskolt kendő“; a keresztény apostol, Pál meg ezt: „A jót, melyet szeretek, nem teszem és a rosszat, melyet gyűlölök, cselekszem.“ Nem tehe-

¹ Augustinus.

tem, hogy ne idézzem Pál egyik leghatalmasabb tanítványának is szavait: „Légy vétkező és vétkezz bátran, de higgy még erősebben. Vétkezni kell a mig itt lenn vagyunk.“ Luthernek tulajtott s egyszersmind lázító szavai ezek; de igen alkalmasak arra, hogy gondolkozzanak felőlük azok az önhitt psychologusok, a kik azt képzelik, hogy az elvont igazságosság elégséges arra, hogy az életet kormányozza, erősítse és vigasztalja!

Hogyan! a finom agyak e phosphorálása, a finomult lelkek e gyöngye fénye, e megfoghatatlan eszmény-e az, mire végső felhívásban vezettek: téves fény, melyről az ember nem tudja, honnan jön, melyet az ember követ folyton, a nélkül, hogy valaha elérné, mely mélységbe vezet, hol velünk együtt eltűnik! E hazugságnak kívánjátok-e, hogy feláldozzam mind e való dolgokat, melyek körülvesznek, feláldozzam önönmagamat, nem egy hőstetben, melyet a körülmények ünnepélyessége kísér, hanem a mindennapi élet apró dolgaiban, hol az erkölcsi törvénynek annál több fáradságot igénylő követelményei vannak, minél közönségesebbek és minél folytonosabbak azok!

Ismétlem, az eszmény csekély valami, mikor azt a jelenlét lehetetlenségeinek jelenlétébe helyezük, mikor elkülönítjük azt Istentől, ki nekünk biztosítja annak valóságát egy jobb létben. Istenben lét és gondolat vegyülnek és hogyha nekünk az időn túl az ő életéhez kell társulnunk, nemesak hogy meglátjuk az igazságosságot, hanem igazak is leszünk és az eszményt valóságban elérjük.

Az igazságosság hiányában és hogy Istent helyettesítsék, a solidaritást, az eszménynek eme másik formáját ajánlják. Comte Ágoston, a kire itt újra visszatérek, egyszersmind egy vallást alkotott, a „humanité vallását“, a melyben különben nem minden megvetendő; mert bármit mond is, böleselmi munkájának második része, a vallási rész mégis sokkal eredetibb és józanabb, mint az első, a kizárólag böleselmi rész.

Mi egy nagy társasághoz tartozunk — mondja — mely nemesak élőkől van alkotva, hanem holtakból is. Nekünk folytatni kell elődeink hagyományait, azokat jobbitva és az igazat mondva, a megholtak, a kiknek száma mindennap növekszik, kormányozzák inkább az élőket. Ezek az elődeikhez való szünteleni csatlakozásra levén hivatva, utódaiknak közös örökséget hagynak, hogy azok azután átadják a legtávolabbi utódoknak.

Így az emberiség, létében végtelenül hosszabbítva és tökéletesítve, az Isten, ki minden mást pótolni fog és ez az Isten, a „Grand-Étre“, mint ő nevezte, ki elválaszthatatlan a „Grand-Fétiche“-től, mely a föld és a „Grand-Milieu“-től, mely a tér, fogja alkotni a jövő háromságát.

De fájdalom, a „Grand-Étre“ magában és maga ellen meg van osztva és ily körülmények közt nem lehet vallásunknak, szeretetünknek és odaadásunknak tárgya. Közülünk mindenik, mikor az élet munkájához jut, maga előtt találja a hozzá hasonlókat és nagyon kevésbé találja úgy, mint dolgozó társakat és barátokat, hanem inkább mint közönyösek vagy ellenségeseket. Az embernek a vadállatok elleni küzdelmét egy sokkal ravaszabb, de nem kevésbé vad küzdelem, az embernek ember elleni harcza követi és a társadalom, legyen az barbár vagy művelt, éppen mint a természet, e rettenetes szóban összegeződik: létért való harc.

E harczon kívül aztán az emberi természetek kevésbé szeretetreméltók, sőt némelyek éppen visszataszítók és olyanokat meg alig ismernek, kik még viszonylagosan véve is, istenítésre lennének méltók.

Ellenvetik, igaz, a haladást. A mi nem lehetett az emberiség a múltban, lenni fog a jövőben. Kétségtelen, hogy a természettudományban és találmányokban, melyek abból mintegy szükségképpen következtek, jelentékeny haladást tett az emberiség, de ez inkább anyagi változásokon kívül, a jelen mivel jobb mint a múlt? Bizonyos tekintetben még rosszabb. Csak úgy találomra véve példát, a munkások helyzete a nagy városokban gyakran kevésbé szerencsés, mint a régi rendszer alatt, sőt az ó-kori rabszolgaságban, a mikor a munkaadók emberségesebbek vagy egyszerűen vigyázatosabbak voltak. Felhozhatom még a módot is, a melyen a háborút ezután viselni fogják, melynek rémitő példáját látta a jelen a manduriai sikokon, hol a föld több hüvelykre meg volt fagyva s a hóvihar és golyózáporban a félmilliót kitevő hadseregek egymást kölcsönösen gyilkolták azokkal az eszközökkel, melyeket az ember a pokol találmányainak és készítményeinek mondana!

Mint részesei e végzetes haladásnak és az ember veleszületett jóságának, vigyázzanak, hogy hasonló sors ne érje Európát!

És hogy ne feledjem a legfélelmeesebb, de kevésbé észrevett ellenkezéseket, nem az osztályok vagy a népek ellenkezését, hanem a nemekét. A nemek ellenkezését, mely a szabadság és haladás formája alatt mind növekedik s mely egy köztársaságnak kiváló elnökét, Roosevelt Tivadart arra indította, hogy intéseket tegyen a válások szaporuló számára, a családi kötelezettségek képmutató tagadására és a szaporodás fogyatékoságára, a fajnak lassu, de bizonyos öngyilkolására nézve, mely intések éppen úgy találnak Franciaországra és Schweitzra is, mint az Egyesült-Államokra. Szövetséget kötnek a gyönyörrel és a halállal és az élet forrásait azoknak áldozzák.

Azt érzük-e meg végül, hogy Vigny Alfred pessimistikus jóslata megvalósul ?

Ki-ki elvonul egy utált királyságba,
A nő Gomoráhbba, a férj Sodomába ;
S a mig nézik egymást telve gyűlölettel,
Mind a két nem kihal önön-maga mellől. (s)

Mindenesetre a gondolkozók, a világ e profétái, a kiknek nincs senkijük, sohase voltak oly szomorúak, oly lehangoltak és oly lehangolók, mint most. Gondoljunk csak Schopenhauerre és Nietzsche-re.

A „humanité“, ez elvont eszme, különben nem létezik csak valóságos egyedekben és az emberek, akár haladjanak vagy visszafelé menjenek, vagy akár maradjanak a vér és sár megszokott útján, hol annyi százév óta vonszolják magukat, az emberek sohase fognak e földtekén mást alkotni, csak muló árnyképek sorát. Az emberi solidaritást miut czélt ajánlják nekünk törekvéseinkhez, mint kárpótlást áldozatainkhoz. De mi e solidaritás abban a perczben, mely minket innen elragad és mi e solidaritás az atomon, melyet vitatunk ? Mit tehetünk akkor a lét e rövidsége ellen, a melynek következménye a mi létünk és minden lét jelentéktelensége ? És hogyan ne kiáltunk fel egyik legnagyobb és legszomorubb költőnkkel :

Mit ér akkor mindez, mi nem örök ?¹

A nemzedékek elmennek, hogy találkozzanak az elszállt nemzedékekkel a mélységben, a nélkül, hogy megvalósították volna e földön, hol minden elmulik és a hol csaknem minden

¹ Leconte de l'Isle.

megcsal, az igazságosság vagy a boldogság városát, a melyről mégis nem tehetik, hogy ne álmodjanak.

Mint az egyesek, az emberi nem is el fog tűnni, mint eltűnt annyi más faj. A természeti törvények hatása alatt, mely törvényeket a tudomány mind ellenségesebbeknek lát, a mi legutolsó utódaink, kiknek a végtelen haladás dicsósége ígértetett, mint béna, formátlan lények fognak e földtekén vánszorgni, mely őket tul fogja élni azután, hogy mind eltűntek szinéről, de a mely maga is meg fog a végső megfagyásban semmisülni. És mindebből nem fog semmi maradni, még emlék sem, miután nem lesz többé történelem — mert senki sem lesz többé, a ki azt írja, sem a ki olvassa.

A pozitivistikus háromságból a két első, az ember és a föld megsemmisül és csak a harmadik marad meg, az ür, a sötét ür.

Im ez az a vallás, melyet nekünk ajánlanak a lélek és Isten helyettesítésére s melylyel czélt akarnak fentartani életünknek és ihletet erkölcsi cselekedésünknek!

De minden egyháznak keresztényei, minden vallásnak hívői, minden bölcselemi iskolának idealistái mi nem fogadhatunk el ily feltételeket. Mi várjuk a tulvilág titokzatos alakulásaiban, a mit az apostolok új égnek és új földnek neveznek és Renouvier bölcsező, ki nem volt keresztény, a „végezőlok világának“ nevezett; várjuk a szellemek fensőbb világát, hol az igazak együtt és Istennel lakoznak, hol többé nem lesz könny, mert nem lesz többé sem vétek, sem halál.

Hogy ha ez nem lenne egyéb, csak álom, ez isteni álom mégis többet ér, mint az atheismus és materialismus szörnyképe. De ez bizonyosság, és én, a mi engem illet, kételkedés nélkül kiálthatom a régi hitvallással: „Hiszek egy Istenben, mennynek, földnek, minden látható és láthatatlan dolognak teremtőjében; hiszek a halottak fölédredésében és az örök életben. Amen.“

PÉTERFI DÉNES.

Egyháztörténelmi adatok.

CLXVI.

Adatok a sinfalvi unitárius eklezsia történetéhez.

A sinfalvi unitárius eklezsia történetéhez Benczédi Gergely tanár a Ker. Magvető XVIII. kötetében adatokat közöl. Dindár sinfalvi birtokos ajánlja a templom elvételét, mert akkor a hívek is könnyen téríthetők a róm. kath. vallásra. 1772. november 30.-án a szomszéd falvakból dobszóra összegyűlt katonaság a templomot minden javaival együtt elvette. Egyedül a legkisebbik harangot hagyták az unitáriusok birtokában. Az unitárius pappal „contractust“ irattak alá, hogy az elvett javakat jószándékkal, kényszerítés nélkül engedték át a katolikusoknak. A pap hiába vonakodott az aláírástól. 1773 április 18.-án, (ekkor kellett a pap és mesteri házból kiköltözni) az unitáriusok törvényes elégtételért folyamodnak Aranyosszék főkirálybírójához. De elégtétel helyett fenyegetéssel és „arestumba“ küldéssel elutasítják. Katonákat küldöttek a nyakukra. Ily körülmények között a sinfalvi hívek is belátták, hogy hiába várják az elégtételt a világi hatóságoktól. 1774-ben céljuk elérése végett a konsistoriumhoz fordulnak a következő igen érdekes kéréssel, a mely különösen érdekes azért, mert az unitárius hívőknek hitükhöz, vallásukhoz élet-halállal való hű ragaszkodását tünteti fel:

„Tiszteletes Püspök urunk és tiszteletes szent Consistorialis gyülekezet a Krisztus nyája körül hívességgel vigyázó pástoriaink, jó uraink! Mint lön templomunknak anno 1772. die ultima novembris azután parochiánknak és minden ahhoz tartozóknak anno 1773 április 18.-án fegyveres hadi nép által erőszakos elfoglaltatása, papunk és tanító mesterünk kiűzetése, azoknak itt leírásával tiszteletes Püspök urunk kegyelmedet és a tiszts szent Consistoriumot nem terheljük, tudva lévén mindenek tiszts urainknál az eddig arról nyújtott representatiokból. Nehéz dolgok és siralom nélkül nem említhetők; de sokkal fel-